חומש לק״י משולב

פרשת חיי שרה, בראשית כג – כה (יח), ק״ה פסוקים

פרק כג

(א) **וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים** - לכך נכתב 'שנה' בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, בת מאה כבת עשרים לחטא, מה בת עשרים לא חטאה, שהרי אינה בת עונשין, אף בת מאה בלא חטא, ובת עשרים כבת שבע ליופי, **שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה.** כולן שוין לטובה:

(ב) **וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן, בקריית מרבע.** על שם ארבע ענקים שהיו שם, אחימן ששי ותלמי ואביהם. דבר אחר, על שם ארבע זוגות שנקברו שם איש ואשתו - אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה, **וַיָּבֹא אַבְרָהָם** - מבאר שבע **לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ.** ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה, שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחה נשמתה ממנה ומתה:

(ג) **וַיָּקָם אַבְרָהָם מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ וַיְדַבֵּר אֶל־בְּנֵי־חֵת לֵאמֹר:**

(ד) **גֵּר־וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם** - גר מארץ אחרת, ונתיישבתי עמכם. ומדרש אגדה - אם תרצו הריני גר, ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין, שאמר לי הקדוש ברוך הוא (לעיל יב ז) לזרעך אתן את הארץ הזאת, **תְּנוּ לִי אֲחֻזַּת־קֶבֶר** - אחוזת קרקע לבית הקברות **עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מֵתִי מִלְּפָנָי:**

(ה) **וַיַּעֲנוּ בְנֵי־חֵת אֶת־אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ:**

(ו) **שְׁמָעֵנוּ אֲדֹנִי נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ קְבֹר אֶת־מֵתֶךָ אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת־ קִבְרוֹ לְא־יִכְלֶה מִמְּךָ מִקְבֹּר מֵתֶךָ:** לא **יכלה.** לא ימנע, כמו (תהלים מ יב) לא תכלא רחמיך, וכמו (לעיל ח ב) ויכלא הגשם:

(ז) **וַיָּקָם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחוּ לְעַם־הָאָרֶץ לִבְנֵי־חֵת:**

(ח) **וַיְדַבֵּר אִתָּם לֵאמֹר אִם־יֵשׁ אֶת־נַפְשְׁכֶם** - רצונכם **לִקְבֹּר אֶת־מֵתִי מִלְּפָנָי שְׁמָעוּנִי וּפִגְעוּ־לִי** - לשון בקשה, כמו (רות א טז) אל תפגעי בי, **בְּעֶפְרוֹן בֶּן־צֹחַר:**

(ט) **וְיִתֶּן־לִי אֶת־מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה** - בית ועליה על גביו. דבר אחר - שכפולה בזוגות **אֲשֶׁר־לוֹ אֲשֶׁר בִּקְצֵה שָׂדֵהוּ בְּכֶסֶף מָלֵא יִתְּנֶנָּה לִי בְּתוֹכְכֶם לַאֲחֻזַּת־קָבֶר: נכסף מלא.** אשלם כל שוויה, וכן דוד אמר לארונה (דברי הימים א' כא כד) בכסף מלא:

(י) **וְעֶפְרוֹן יֹשֵׁב בְּתוֹךְ בְּנֵי־חֵת. ועפרון ישב.** כתיב חסר, אותו היום מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו עלה לגדולה,

וַיַּעַן עֶפְרוֹן הַחִתִּי אֶת־אַבְרָהָם בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת **לְכֹל בָּאֵי שַׁעַר־ עִירוֹ** - שכולן בטלו ממלאכתן ובאו לגמול חסד לשרה, **לֵאמֹר:**

(יא) **לֹא־אֲדֹנִי** - לא תקנה אותה בדמים **שְׁמָעֵנִי הַשָּׂדֶה נָתַתִּי לָךְ** - הרי הוא כמו שנתתיה לך, **וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְךָ נְתַתִּיהָ לְעֵינֵי בְנֵי־עַמִּי נְתַתִּיהָ לָּךְ קְבֹר מֵתֶךָ:**

(יב) **וַיִּשְׁתַּחוּ אַבְרָהָם לִפְנֵי עַם הָאָרֶץ:**

(יג) **וַיְדַבֵּר אֶל־עֶפְרֹן בְּאָזְנֵי עַם־הָאָרֶץ לֵאמֹר אַךְ אִם־אַתָּה לוּ שְׁמָעֵנִי** - אתה אומר לי לשמוע לך וליקח בחינם, אני אי אפשי בכך, אך אם אתה **לו שמעני** - הלואי ותשמעני, **נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה, נתתי.** דונא״י בלע״ז [נתתי], מוכן הוא אצלי והלואי נתתי לך כבר, **קַח מִמֶּנִּי וְאֶקְבְּרָה אֶת־מֵתִי שָׁמָּה:**

(יד) **וַיַּעַן עֶפְרֹן אֶת־אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ:**

(טו) **אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאַת שֶׁקֶל־כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינֶךָ מַה־הִוא** - בין שני אוהבים כמונו מה היא חשובה לכלום, אלא הנח את המכר ואת מתך **קבור וְאֶת־מֵתְךָ קְבֹר:**

(טז) **וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל־עֶפְרוֹן וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן אֶת־הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֹבֵר לַסֹּחֵר:**

ויזקל מנרסס לעפרן. חסר וי״ו, לפי שאמר הרבה ואפילו מעט לא עשה, שנטל ממנו שקלים גדולים שהן קנטרין, שנאמר עובר לסוחר, שמתקבלים בשקל בכל מקום, ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין, צינטיניי״ר [מטבעות של מאה] בלע״ז:

*

שני

(יז) **וַיָּקָם שְׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בְּמַכְפֵּלָה אֲשֶׁר לִפְנֵי מַמְרֵא הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה אֲשֶׁר בְּכָל־גְּבֻלוֹ סָבִיב: ויקס שדה עפרון.** תקומה היתה לו, שיצא מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא - ויקם השדה והמערה אשר בו וכל העץ לאברהם למקנה וגו':

(יח) **לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי־חֵת בְּכֹל בָּאֵי שַׁעַר־עִירוֹ.** בקרב כולם ובמעמד כולם הקנהו לו:

(יט) **וְאַחֲרֵי־כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל־מְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה עַל־פְּנֵי מַמְרֵא הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן:** (כ) **וַיָּקָם הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְאַבְרָהָם לַאֲחֻזַּת־קֶבֶר מֵאֵת בְּנֵי־חֵת:** ס

פרק כד

(א) וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים וַיקֹוָק **בֵּרַךְ אֶת־אַבְרָהָם בַּכֹּל.** ׳בכל׳ עולה בגימטריא בן, ומאחר שהיה לו בן היה צריך להשיאו אשה:

(ב) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־עַבְדּוֹ **זְקַן בֵּיתוֹ** - לפי שהוא דבוק נקוד זְקַן, הַמֹּשֵׁל בְּכָל־אֲשֶׁר־לוֹ שִׂים־נָא יָדְךָ **תַּחַת יָרֵכִי.** לפי שהנשבע צריך שיטול בידו חפץ של מצוה, כגון ספר תורה או תפילין, והמילה היתה מצוה ראשונה לו ובאה לו על ידי צער, והיתה חביבה עליו ונטלה:

(ג) וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּיקֹוָק אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ: (ד) כִּי אֶל־אַרְצִי וְאֶל־מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לְיִצְחָק: (ה) וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָעֶבֶד אוּלַי לֹא־תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרַי אֶל־הָאָרֶץ הַזֹּאת הֶהָשֵׁב אָשִׁיב אֶת־בִּנְךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יָצָאתָ מִשָּׁם: (ו) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תָּשִׁיב אֶת־בְּנִי שָׁמָּה:

(ז) **יְקֹוָק אֱלֹהֵי הַ שָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי** - ולא אמר ואלהי הארץ, ולמעלה אמר (פס׳ ג) ואשביעך בה׳ אלהי השמים ואלהי הארץ. אמר לו - עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ, שהרגלתיו בפי הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו באי עולם מכירים בו, ושמו לא היה רגיל בארץ. **מבית אבי.** מחרן, **וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי** - מאור כשדים, **וַאֲשֶׁר דִּבֶּר־לִי** - לצרכי, כמו (מלכים א׳ ב ד) אשר דבר עלי, וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על, ותרגום שלהם עלי עלוהי עליהון, שאין נופל אצל דבור לשון לי ולו ולהם, אלא אלי אליו אליהם, ותרגום שלהם עמי עמיה עמהון, אבל אצל אמירה נופל לשון לי ולו ולהם.-

וַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע־לִי - בין הבתרים לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם:

(ח) וְאִם־לֹא תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרֶיךָ **וְנִקֵּיתָ מִשְּׁבֻעָתִי זֹאת** - וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא, **רַק אֶת־בְּנִי לֹא תָשֵׁב שָּׁמָּה.** ׳רק׳ מיעוט הוא, בני אינו חוזר, אבל יעקב בן בני סופו לחזור:

(ט) וַיָּשֶׂם הָעֶבֶד אֶת־יָדוֹ תַּחַת יֶרֶךְ אַבְרָהָם אֲדֹנָיו וַיִּשָּׁבַע לוֹ עַל־הַדָּבָר הַזֶּה:

*

שלישי

(י) וַיִּקַּח הָעֶבֶד עֲשָׂרָה גְמַלִּים **מִגְּמַלֵּי אֲדֹנָיו** - נִבְרִין היו משאר גמלים, שהיו יוצאין זמומין מפני הגזל, שלא ירעו בשדות אחרים, **וַיֵּלֶךְ וְכָל־טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ** - שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו, כדי שיקפצו לשלוח לו בתם, **וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל־אֲרַם נַהֲרָיִם** - בין שתי נהרות יושבת אֶל־עִיר נָחוֹר:

(יא) **וַיַּבְרֵךְ הַגְּמַלִּים** - הרביצם מִחוּץ לָעִיר אֶל־בְּאֵר הַמַּיִם לְעֵת עֶרֶב לְעֵת צֵאת הַשֹּׁאֲבֹת:

(יב) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם הַקְרֵה־נָא לְפָנַי הַיּוֹם **וַעֲשֵׂה־חֶסֶד** עִם אֲדֹנִי אַבְרָהָם: (יג) הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל־עֵין הַמָּיִם וּבְנוֹת אַנְשֵׁי הָעִיר יֹצְאֹת לִשְׁאֹב מָיִם:

(יד) וְהָיָה הַנַּעֲרָ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי־נָא כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאָמְרָה שְׁתֵה וְגַם־גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה **אֹתָהּ הֹכַחְתָּ** לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק - ראויה היא לו, שתהא גומלת חסדים וכדאי ליכנס בביתו של אברהם. ולשון ׳הוֹכַחְתָּ׳ - ביררת, אפרוביש"ט בלע"ז [להראות בבירור], **וּבָהּ אָדַעְתִּי** - לשון תחינה, הודע לי בה, **כִּי־עָשִׂיתָ חֶסֶד** - אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו, אדע כי עשית חסד עִם־אֲדֹנִי:

(טו) וַיְהִי־הוּא טֶרֶם כִּלָּה לְדַבֵּר וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת אֲשֶׁר יָלְדָה לִבְתוּאֵל בֶּן־מִלְכָּה אֵשֶׁת נָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם וְכַדָּהּ עַל־שִׁכְמָהּ:

(טז) וְהַנַּעֲרָ טֹבַת מַרְאֶה מְאֹד **בְּתוּלָה** - ממקום בתולים, **וְאִישׁ לֹא יְדָעָהּ** - שלא כדרכה, לפי שבנות הגוים היו משמרות מקום בתוליהן ומפקירות עצמן ממקום אחר, העיד על זו שנקיה מכל, וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתָּעַל:

(יז) וַיָּרָץ **הָעֶבֶד לִקְרָאתָהּ** - לפי שראה שעלו המים לקראתה, וַיֹּאמֶר **הַגְמִיאִינִי נָא** - לשון גמיעה, הומיי"ר בלע"ז [לגמוא] מְעַט־מַיִם מִכַּדֵּךְ:

(יח) וַתֹּאמֶר שְׁתֵה אֲדֹנִי וַתְּמַהֵר וַתֹּרֶד **כַּדָּהּ** מעל שכמה עַל־יָדָהּ וַתַּשְׁקֵהוּ:

(יט) וַתְּכַל **לְהַשְׁקֹתוֹ** וַתֹּאמֶר גַּם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב **עַד אִם־כִּלּוּ לִשְׁתֹּת.** הרי ׳אם׳ משמש בלשון ׳אשר׳. **מס כְּלוּ.** תירגם אונקלוס דִּיסַפְקוּן, שזו היא גמר שתייתן כששתו די ספוקן:

(כ) וַתְּמַהֵר **וַתְּעַר** כַּדָּהּ אֶל־הַשֹּׁקֶת, **ותער.** לשון נפיצה, והרבה יש בלשון משנה - (ע"ז פ"ה מ"ז) המערה מכלי אל כלי, ובמקרא יש לו דומה (תהלים קמא ח) אל תְּעַר נפשי, (ישעיה נג יב) אשר הערה לַמָּוֶת נפשו. **משוקת.** אבן חלולה ששותים בה הגמלים, וַתָּרָץ עוֹד אֶל־הַבְּאֵר לִשְׁאֹב **וַתִּשְׁאַב** לְכָל־גְּמַלָּיו:

(כא) וְהָאִישׁ **מִשְׁתָּאֵה לָהּ** מְחַרִּישׁ לָדַעַת הַהִצְלִיחַ יְקֹוָק דַּרְכּוֹ אִם־לֹא:

משתאה. לשון שאייה, כמו (ישעיה ו יא) שָׁאוּ עָרִים, תִּשָּׁאֶה שְׁמָמָה. **משתאה.** משתומם ומתבהל על שראה דברו קרוב להצליח. אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו.

ואל תתמה בתי"ו של משתאה, שאין לך תיבה שתחילת יסודה שי"ן ומדברת בלשון מתפעל שאין תי"ו מפרידה בין שתי אותיות של עיקר היסוד, כגון משתאה מגזרת שאה, (ישעיה נט טו) משתולל מגזרת שולל, (שם פס׳ טז) וישתומם מגזרת שממה, (מיכה ו טז) וישתמר חקות עמרי מגזרת וישמר, אף כאן משתאה מגזרת תשאה. וכשם שאתה מוצא לשון משומם באדם נבהל ונאלם ובעל מחשבות, כמו (איוב יח כ) על יומו נשמו אחרונים, (ירמיה ב יב) שומו שמים, (דניאל ד טז) אשתומם כשעה חדא, כך תפרש לשון שאייה באדם בהול ובעל מחשבות.

ואונקלוס תרגם לשון שהייה, וגברא שהי, שוהא ועומד במקום אחד לראות ההצליח ה׳ דרכו. ואין לתרגם שתי, שהרי אינו לשון שתיה, שאין אל"ף נופלת בלשון שתיה.

משתאה לה. משתומם עליה, כמו (לעיל כ יג) אמרי לי אחי הוא, וכמו (לקמן כו ז) וישאלו אנשי המקום לאשתו:

(כב) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ הַגְּמַלִּים לִשְׁתּוֹת וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב **בֶּקַע** מִשְׁקָלוֹ - רמז לשקלי ישראל בקע לגלגלת, **וּשְׁנֵי צְמִידִים** - רמז לשני לוחות מצומדות עַל־יָדֶיהָ **עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם.** רמז לעשרת הדברות שבהן:

(כג) **וַיֹּאמֶר בַּת־מִי אַתְּ** - לאחר שנתן לה שְׂאֵלָה, לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקדוש ברוך הוא דרכו, הַגִּידִי נָא לִי הֲיֵשׁ בֵּית־אָבִיךְ מָקוֹם לָנוּ **לָלִין**. לינה אחת. 'לין' שם דבר, והיא אמרה (להלן פס' כה) 'ללון' - כמה לינות:

(כד) **וַתֹּאמֶר אֵלָיו בַּת־בְּתוּאֵל אָנֹכִי** - השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, בֶּן־מִלְכָּה אֲשֶׁר יָלְדָה לְנָחוֹר:

(כה) **וַתֹּאמֶר אֵלָיו גַּם־תֶּבֶן גַּם־מִסְפּוֹא רַב עִמָּנוּ; מספוא.** כל מאכל הגמלים קרוי מספוא, כגון תבן ושעורים, גַּם־מָקוֹם לָלוּן:

(כו) **וַיִּקֹּד הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחוּ לַיקֹוָק:**

*

רביעי

(כז) **וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יקוק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא־עָזַב חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ מֵעִם אֲדֹנִי אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי יקוק בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי: בדרך.** דרך המיומן, דרך הישר, באותו דרך שהייתי צריך. וכן כל בי"ת ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התיבה ונקודים בפת"ח, מדברים בדבר הפשוט שנזכר כבר במקום אחר, או שהוא מבורר וניכר באיזו הוא מדבר:

(כח) **וַתָּרָץ הַנַּעֲרָ וַתַּגֶּד לְבֵית אִמָּהּ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: לבית אמה.** דרך הנשים היתה להיות להן בית לישב בו למלאכתן, ואין הבת מגדת אלא לאמה:

(כט) **וּלְרִבְקָה אָח וּשְׁמוֹ לָבָן וַיָּרָץ לָבָן אֶל־הָאִישׁ הַחוּצָה אֶל־הָעָיִן: וירץ.** למה רץ ועל מה רץ, ויהי כראות את הנזם, אמר עשיר הוא זה, ונתן עיניו בממון:

(ל) **וַיְהִי כִּרְאֹת אֶת־הַנֶּזֶם וְאֶת־הַצְמִדִים עַל־יְדֵי אֲחֹתוֹ וּכְשָׁמְעוֹ אֶת־דִּבְרֵי רִבְקָה אֲחֹתוֹ לֵאמֹר כֹּה־דִבֶּר אֵלַי הָאִישׁ וַיָּבֹא אֶל־הָאִישׁ וְהִנֵּה עֹמֵד עַל־הַגְּמַלִּים** - לשמרן, כמו (לעיל יח ח) 'והוא עומד עליהם' - לשמשם, עַל־הָעָיִן:

(לא) **וַיֹּאמֶר בּוֹא בְרוּךְ יקוק לָמָּה תַעֲמֹד בַּחוּץ וְאָנֹכִי פִּנִּיתִי הַבַּיִת** - מעבודה זרה, וּמָקוֹם לַגְּמַלִּים:

(לב) **וַיָּבֵא הָאִישׁ הַבַּיְתָה וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים** - התיר זמם שלהם, שהיה סותם את פיהם שלא ירעו בדרך בשדות אחרים, וַיִּתֵּן תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא לַגְּמַלִּים וּמַיִם לִרְחֹץ רַגְלָיו וְרַגְלֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ:

(לג) **ויישם** וַיּוּשַׂם לְפָנָיו לֶאֱכֹל וַיֹּאמֶר לֹא אֹכַל **עַד אִם־דִּבַּרְתִּי** דְּבָרַי - הרי 'אם' משמש בלשון אשר ובלשון כי, כמו (לקמן מט י) 'עד כי יבא שילה', וזה שאמרו חכמינו ז"ל כי משמש בארבע לשונות, והאחד 'אי', והוא 'אם', וַיֹּאמֶר דַּבֵּר:

(לד) וַיֹּאמֶר עֶבֶד אַבְרָהָם אָנֹכִי: (לה) וַיקֹוָק בֵּרַךְ אֶת־אֲדֹנִי מְאֹד וַיִּגְדָּל וַיִּתֶּן־לוֹ צֹאן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וַעֲבָדִם וּשְׁפָחֹת וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים:

(לו) **וַתֵּלֶד שָׂרָה אֵשֶׁת אֲדֹנִי בֵּן לַאדֹנִי אַחֲרֵי זִקְנָתָהּ וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ.** שטר מתנה הראה להם:

(לז) **וַיַּשְׁבִּעֵנִי אֲדֹנִי לֵאמֹר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ.** אם לא תלך תחילה אל בית אבי ולא תאבה ללכת אחריך:

(לח) **אִם־לֹא אֶל־בֵּית־אָבִי תֵּלֵךְ וְאֶל־מִשְׁפַּחְתִּי וְלָקַחְתְּ אִשָּׁה לִבְנִי:**

(לט) **וָאֹמֶר אֶל־אֲדֹנִי אֻלַי לֹא־תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי.** אֻלַי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו, אמר לו אברהם - בני ברוך ואתה ארור, ואין ארור מדבק בברוך:

(מ) **וַיֹּאמֶר אֵלַי יקוק אֲשֶׁר־הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ אִתָּךְ וְהִצְלִיחַ דַּרְכֶּךָ וְלָקַחְתְּ אִשָּׁה לִבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי: (מא) אָז תִּנָּקֶה מֵאָלָתִי כִּי תָבוֹא אֶל־מִשְׁפַּחְתִּי וְאִם־לֹא יִתְּנוּ לָךְ וְהָיִיתָ נָקִי מֵאָלָתִי:**

(מב) **וָאָבֹא הַיּוֹם אֶל־הָעָיִן** - היום יצאתי והיום באתי, מכאן שקפצה לו הארץ. אמר רבי אחא, יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה, והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה, וְאֹמַר יקוק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אִם־יֶשְׁךָ־נָא מַצְלִיחַ דַּרְכִּי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֹלֵךְ עָלֶיהָ:

(מג) **הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל־עֵין הַמָּיִם וְהָיָה הָעַלְמָה הַיֹּצֵאת לִשְׁאֹב וְאָמַרְתִּי אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי־נָא מְעַט־מַיִם מִכַּדֵּךְ:**

(מד) **וְאָמְרָה אֵלַי גַּם־אַתָּה שְׁתֵה** - 'גם' לרבות אנשים שעמו, וְגַם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב הִוא הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־הֹכִיחַ יקוק לְבֶן־אֲדֹנִי: **סוכית.** בירר והודיע, וכן כל הוכחה שבמקרא בְּרוּר דבר:

(מה) **אֲנִי טֶרֶם אֲכַלֶּה** לְדַבֵּר אֶל־לִבִּי וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת וְכַדָּהּ עַל־שִׁכְמָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתִּשְׁאָב וָאֹמַר אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי נָא:

טרם אכלה. טרם שאני מכלה, וכן כל לשון הווה פעמים שהוא מדבר בלשון עבר ויכול לכתוב 'טרם כליתי', ופעמים שמדבר בלשון עתיד, כמו (איוב א ה) כִּי אָמַר אִיּוֹב, הרי לשון עבר, (שם) כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב - הרי לשון עתיד. ופירוש שניהם לשון הווה, כי אומר היה איוב (שם) אוּלַי חָטְאוּ בָנַי וגו' והיה עושה כך:

(מו) **וַתְּמַהֵר וַתּוֹרֶד כַּדָּהּ מֵעָלֶיהָ וַתֹּאמֶר שְׁתֵה וְגַם־גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה וָאֶשְׁתְּ וְגַם הַגְּמַלִּים הִשְׁקָתָה:**

(מז) **וָאֶשְׁאַל אֹתָהּ וָאֹמַר בַּת־מִי אַתְּ וַתֹּאמֶר בַּת־בְּתוּאֵל בֶּן־נָחוֹר אֲשֶׁר יָלְדָה־לוֹ מִלְכָּה וָאָשִׂם הַנֶּזֶם עַל־אַפָּהּ וְהַצְמִידִים עַל־יָדֶיהָ. ואשם ואשים.** שינה הסדר, שהרי הוא תחילה נתן ואחר כך שאל, אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה ועדיין אינך יודע מי היא:

(מח) **וָאֶקֹּד וָאֶשְׁתַּחֲוֶה לַיקֹוָק וָאֲבָרֵךְ אֶת־יקוק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר הִנְחַנִי בְּדֶרֶךְ אֱמֶת לָקַחַת אֶת־בַּת־אֲחִי אֲדֹנִי לִבְנוֹ:**

(מט) **וְעַתָּה אִם־יֶשְׁכֶם עֹשִׂים חֶסֶד וֶאֱמֶת אֶת־אֲדֹנִי הַגִּידוּ לִי וְאִם־לֹא הַגִּידוּ לִי וְאֶפְנֶה עַל־יָמִין** - מבנות ישמעאל אוֹ **עַל־שְׂמֹאל.** מבנות לוט, שהיה יושב לשמאלו של אברהם:

(נ) **וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל** - (לבן) רשע היה וקפץ להשיב לפני אביו, **וַיֹּאמְרוּ מֵיקוק יָצָא הַדָּבָר לֹא נוּכַל דַּבֵּר אֵלֶיךָ רַע אוֹ־טוֹב. לא נוכל דבר מלין.**

למאן בדבר הזה, לא על ידי תשובת דבר רע ולא על ידי תשובת דבר הגון, לפי שניכר שמה' יצא הדבר, לפי דבריך שזימנה לך:

(נא) הִנֵּה־רִבְקָה לְפָנֶיךָ קַח וָלֵךְ וּתְהִי אִשָּׁה לְבֶן־אֲדֹנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְקֹוָק:

(נב) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע עֶבֶד אַבְרָהָם אֶת־דִּבְרֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה לַיקֹוָק. מכאן שמודים על בשורה טובה:

*

חמישי

(נג) וַיּוֹצֵא הָעֶבֶד כְּלֵי־כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּבְגָדִים וַיִּתֵּן לְרִבְקָה, וּמִגְדָּנֹת - לשון מגדים, שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל נָתַן לְאָחִיהָ וּלְאִמָּהּ:

(נד) וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ הוּא וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־עִמּוֹ, וַיָּלִינוּ - כל 'לינה' שבמקרא - לינת לילה אחד, וַיָּקוּמוּ בַבֹּקֶר וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֻנִי לַאדֹנִי:

(נה) וַיֹּאמֶר אָחִיהָ וְאִמָּהּ - ובתואל היכן היה, הוא היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו, תֵּשֶׁב הַנַּעֲרָ אִתָּנוּ יָמִים - שנה, כמו (ויקרא כה כט) ימים תהיה גאולתו, שכך נותנין לבתולה זמן שנים עשר חודש לפרנס את עצמה בתכשיטים, אוֹ עָשׂוֹר - עשרה חודשים. ואם תאמר ימים ממש, אין דרך המבקשים לבקש דבר מועט, ואם לא תרצה - תן לנו מרובה מזה, אַחַר תֵּלֵךְ:

(נו) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַל־תְּאַחֲרוּ אֹתִי וַיקֹוָק הִצְלִיחַ דַּרְכִּי שַׁלְּחוּנִי וְאֵלְכָה לַאדֹנִי:

(נז) וַיֹּאמְרוּ נִקְרָא לַנַּעֲרָ וְנִשְׁאֲלָה אֶת־פִּיהָ. מכאן שאין משיאין את האשה אלא מדעתה:

(נח) וַיִּקְרְאוּ לְרִבְקָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ הֲתֵלְכִי עִם־הָאִישׁ הַזֶּה וַתֹּאמֶר אֵלֵךְ. מעצמי, ואף אם אינכם רוצים:

(נט) וַיְשַׁלְּחוּ אֶת־רִבְקָה אֲחֹתָם וְאֶת־מֵנִקְתָּהּ וְאֶת־עֶבֶד אַבְרָהָם וְאֶת־אֲנָשָׁיו:

(ס) וַיְבָרְכוּ אֶת־רִבְקָה וַיֹּאמְרוּ לָהּ אֲחֹתֵנוּ אַתְּ הֲיִי לְאַלְפֵי רְבָבָה - את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנאמר לאברהם בהר המוריה (לעיל כב יז) הרבה ארבה את זַרְעֲךָ וגו', יהי רצון שיהא אותו הזרע ממך ולא מאשה אחרת, וְיִרַשׁ זַרְעֵךְ אֵת שַׁעַר שֹׂנְאָיו:

(סא) וַתָּקָם רִבְקָה וְנַעֲרֹתֶיהָ וַתִּרְכַּבְנָה עַל־הַגְּמַלִּים וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת־ רִבְקָה וַיֵּלֶךְ:

(סב) וְיִצְחָק בָּא מִבּוֹא בְּאֵר לַחַי רֹאִי - שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה, וְהוּא יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב. קרוב לאותו באר, שנאמר (לעיל כ א) ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור, ושם היה הבאר, שנאמר (לעיל טז יד) הנה בין קדש ובין ברד:

(סג) וַיֵּצֵא יִצְחָק לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה לִפְנוֹת עֶרֶב. לשון תפילה, כמו (תהלים קב א) ישפוך שיחו, וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה גְמַלִּים בָּאִים:

(סד) וַתִּשָּׂא רִבְקָה אֶת־עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא אֶת־יִצְחָק - ראתה אותו הדור ותוהא (ס"א ותמהה) מפניו, וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל. השמיטה עצמה לארץ, כתרגומו 'ואתרכינת', הטתה עצמה לארץ ולא הגיעה עד הקרקע, כמו (לעיל פס' יד) הטי נא כדך - ארכיני, (ש"ב כב י) ויט שמים - וארכין, לשון מוטה לארץ, ודומה לו (תהלים לז כד) כי יפול לא יוטל, כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע:

(סה) וַתֹּאמֶר אֶל־הָעֶבֶד מִי־הָאִישׁ הַלָּזֶה הַהֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה לִקְרָאתֵנוּ וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד הוּא אֲדֹנִי וַתִּקַּח הַצָּעִיף וַתִּתְכָּס. לשון ותתפעל, כמו ותקבר, ותשבר:

(סו) וַיְסַפֵּר הָעֶבֶד לְיִצְחָק אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה. גילה לו נסים שנעשו לו, שקפצה לו הארץ ושנזדמנה לו רבקה בתפילתו:

(סז) וַיְבִאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ - ויביאה האהלה ונעשית דוגמת שרה אמו, כלומר והרי היא שרה אמו, שכל זמן ששרה קיימת היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת, וברכה מצויה בעיסה, וענן קשור על האוהל, ומשמתה פסקו, וכשבאת רבקה חזרו, וַיִּקַּח אֶת־רִבְקָה וַתְּהִי־לוֹ לְאִשָּׁה וַיֶּאֱהָבֶהָ וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ. דרך ארץ, כל זמן שאמו של אדם קיימת כרוך הוא אצלה, ומשמתה הוא מתנחם באשתו: פ

*

ששי

פרק כה

(א) וַיֹּסֶף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וּשְׁמָהּ קְטוּרָה. זו הגר, ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקטורת, ושקשרה פתחה, שלא נזדווגה לאדם מיום שפרשה מאברהם:

(ב) וַתֵּלֶד לוֹ אֶת זִמְרָן וְאֶת יָקְשָׁן וְאֶת מְדָן וְאֶת מִדְיָן וְאֶת יִשְׁבָּק וְאֶת שׁוּחַ:

(ג) וְיָקְשָׁן יָלַד אֶת שְׁבָא וְאֶת דְּדָן וּבְנֵי דְדָן הָיוּ אַשּׁוּרִם וּלְטוּשִׁם וּלְאֻמִּים:

אשורים ולטושים. שם ראשי אומות. ותרגום של אונקלוס אין לי ליישבו על לשון המקרא. [שפירש 'לְמַשְׁירְיָן', לשון מחנה. ואם תאמר שאינו כן מפני האל"ף שאינה יסודית, הרי לנו תיבות שאין בראשם אל"ף ונתוספה אל"ף בראשם, כמו (עמוס ז ז) חומת אנך, שהוא מן (שמואל ב' ד ד) נכה רגלים, וכמו (מלכים ב' ד ב) אסוך שמן, שהוא מן (רות ג ג) ורחצת וסכת.

ולטושים. הם בעלי אהלים המתפזרים אנה ואנה ונוסעים איש באהלי אפדנו, וכן הוא אומר (ש"א ל טז) והנה נטושים על פני כל הארץ, שכן למ"ד ונו"ן מתחלפות זו בזו]:

(ד) וּבְנֵי מִדְיָן עֵיפָה וְעֵפֶר וְחֲנֹךְ וַאֲבִידָע וְאֶלְדָּעָה כָּל־אֵלֶּה בְּנֵי קְטוּרָה:

(ה) וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ לְיִצְחָק. אמר רבי נחמיה - ברכת דייתיקי נתן לו, שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם (לעיל יב ב) וְהְיֵה ברכה, הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה, ואברהם מסרם ליצחק:

(ו) וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם הספילגסס. חסר כתיב (ובספרים שלנו הוא מלא. ויי"א שכוונת רשי"י שהיה צ"ל כתוב הפילגשיים), שלא היתה אלא פלגש אחת, היא הגר היא קטורה. נשים בכתובה, פילגשים בלא כתובה, כדאמרינן בסנהדרין (כא.) בנשים ופילגשים דדוד, נָתַן אַבְרָהָם מַתָּנֹת - פירשו רבותינו, שם טומאה מסר להם. דבר אחר, מה שניתן לו על אודות שרה ושאר מתנות שנתנו

לו, הכל נתן להם, שלא רצה ליהנות מהם. וַיִּשְׁלַח֣וֹ מֵעַ֔ל יִצְחָ֖ק בְּנ֑וֹ בְּעוֹדֶ֣נּוּ חַ֔י קֵ֖דְמָה אֶל־אֶ֥רֶץ קֶֽדֶם׃

(ז) וְאֵ֣לֶּה יְמֵ֣י שְׁנֵי־חַיֵּ֣י אַבְרָהָ֔ם אֲשֶׁר־חַ֖י **מֵאָ֣ת שָׁנָ֑ה וְשִׁבְעִ֥ים שָׁנָ֖ה וְחָמֵ֥שׁ שָׁנִֽים.** בן מאה כבן שבעים, ובן שבעים כבן חמש בלא חטא׃

(ח) וַיִּגְוַ֗ע וַיָּ֙מָת֙ אַבְרָהָ֔ם בְּשֵׂיבָ֥ה טוֹבָ֖ה זָקֵ֣ן וְשָׂבֵ֑עַ וַיֵּאָ֖סֶף אֶל־עַמָּֽיו׃

(ט) וַיִּקְבְּר֥וּ אֹת֛וֹ **יִצְחָ֥ק וְיִשְׁמָעֵאל֖** בָּנָ֑יו - מכאן שעשה ישמעאל תשובה, והוליך את יצחק לפניו, והיא שיבה טובה שנאמרה באברהם, אֶל־מְעָרַ֗ת הַמַּכְפֵּלָה֙ אֶל־שְׂדֵ֣ה עֶפְרֹ֔ן בֶּן־צֹ֖חַר הַחִתִּ֑י אֲשֶׁ֖ר עַל־פְּנֵ֥י מַמְרֵֽא׃

(י) הַשָּׂדֶ֣ה אֲשֶׁר־קָנָ֗ה אַבְרָהָם֙ מֵאֵ֣ת בְּנֵי־חֵ֔ת שָׁ֥מָּה קֻבַּ֖ר אַבְרָהָ֥ם וְשָׂרָ֖ה אִשְׁתּֽוֹ׃

(יא) וַיְהִ֗י אַחֲרֵי֙ מ֣וֹת **אַבְרָהָ֔ם** וַיְבָ֣רֶךְ֙ אֱלֹהִ֔ים אֶת־יִצְחָ֖ק בְּנ֑וֹ - נחמו תנחומי אבלים. דבר אחר, אף על פי שמסר הקדוש ברוך הוא את הברכות לאברהם, נתיירא לברך את יצחק, מפני שצפה את עשו יוצא ממנו, אמר - יבא בעל הברכות ויברך את אשר ייטב בעיניו, ובא הקדוש ברוך הוא וברכו, וַיֵּ֥שֶׁב יִצְחָ֖ק עִם־בְּאֵ֣ר לַחַ֑י רֹאִֽי׃ ס

*

שביעי

(יב) וְאֵ֣לֶּה תּוֹלְדֹ֗ת יִשְׁמָעֵאל֙ בֶּן־אַבְרָהָ֔ם אֲשֶׁ֥ר יָלְדָ֖ה הָגָ֣ר הַמִּצְרִ֑ית שִׁפְחַ֥ת שָׂרָ֖ה לְאַבְרָהָֽם׃

(יג) וְאֵ֣לֶּה שְׁמ֗וֹת בְּנֵי֙ יִשְׁמָעֵאל֔ **בִּשְׁמֹתָ֖ם לְתוֹלְדֹתָ֑ם** - סדר לידתן זה אחר זה בְּכֹ֤ר יִשְׁמָעֵאל֙ נְבָי֔וֹת וְקֵדָ֖ר וְאַדְבְּאֵ֥ל וּמִבְשָֽׂם׃

(יד) וּמִשְׁמָ֥ע וְדוּמָ֖ה וּמַשָּֽׂא׃ (טו) חֲדַ֥ד וְתֵימָ֖א יְטוּר֥ נָפִ֖ישׁ וָקֵדְמָֽה׃

מפטיר (טז) אֵ֚לֶּה הֵ֣ם בְּנֵ֣י יִשְׁמָעֵאל֔ וְאֵ֖לֶּה שְׁמֹתָ֑ם **בְּחַצְרֵיהֶ֣ם** - כרכים שאין להם חומה, ותרגומו בפצחיהון, שהם מפוצחים, לשון פתיחה, כמו (תהלים צח ד) פצחו ורננו, **וּבְטִירֹתָ֑ם** שְׁנֵים־עָשָׂ֥ר נְשִׂיאִ֖ם לְאֻמֹּתָֽם׃

(יז) **וְאֵ֣לֶּה שְׁנֵי֩ חַיֵּ֨י יִשְׁמָעֵאל֜** מְאַ֣ת שָׁנָ֗ה וּשְׁלֹשִׁ֤ים שָׁנָה֙ וְשֶׁ֣בַע שָׁנִ֔ים - אמר רבי חייא בר אבא, למה נמנו שנותיו של ישמעאל, כדי לייחס בהם שנותיו של יעקב. מן שנותיו של ישמעאל למדנו ששימש יעקב בבית עבר ארבע עשרה שנה כשפירש מאביו קודם שבא אצל לבן, שהרי כשפירש יעקב מאביו מת ישמעאל, שנאמר (להלן כח ט) וילך עשו אל ישמעאל וגו', כמו שמפורש בסוף מגילה נקראת (מגילה יז.), וַיִּגְוַ֗ע - לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים, וַיָּ֙מָת֙ וַיֵּאָ֣סֶף אֶל־עַמָּֽיו׃

(יח) וַיִּשְׁכְּנ֗וּ מֵחֲוִילָה֙ עַד־שׁ֣וּר אֲשֶׁ֔ר עַל־פְּנֵ֖י מִצְרַ֑יִם בֹּאֲכָ֖ה אַשּׁ֥וּרָה עַל־פְּנֵ֖י כָּל־ אֶחָ֥יו **נָפָֽל.** שכן, כמו (שופטים ז יב) מדין ועמלק וכל בני קדם נופלים בעמק. כאן הוא אומר לשון נפילה, ולהלן הוא אומר (לעיל טז יב) על פני כל אחיו ישכון, עד שלא מת אברהם ישכון, משמת אברהם נפל׃ פ

***

כללי העריכה: ההדגשה בפסוק היא של דיבור המתחיל ברש"י. (פונט מעט גדול יותר). * כשיש דיבור ארוך ברש"י, לעיתים הוא לא שולב בתוך הפסוק אלא נכתב בסופו, אחרי הפסוק. * לעיתים לצורך הרצף שולבו הדיבורים ברש"י כסדר הפסוק, גם כשבמקור הרש"י מופיע קודם הדיבור על סוף הפסוק ואח"כ הדיבור על תחילתו, במקרה כזה זה סומן ב- ** בסוף הפסוק. כמו"כ מטבעו של הרש"י המשולב עלולים להיות שינויים קלים בדיבור המתחיל (כגון פתיחת וגו') או במיקומו. את הכללים בהרחבה ניתן לראות במבוא לפרשת בראשית. (אוצר החכמה / היברו בוקס)

כל הזכויות שמורות. ©

ניתן להשיג את הגליון (וכן גליונות קודמים) במאגר העלונים הממוחשב של 'דרשו', 'לדעת עלונים' ועוד

מהדורת כתב רס"ו - ניתן להשיג גם בעמדות ובאתר של קול הלשון, תחת הכותר 'חומש עם רש"י משולב'

וכן ניתן להשיג במייל - 2711526@GMAIL .COM

הארות הערות ותיקוני טעויות יתקבלו בברכה 05276-00532